

דברי הספר מהגאון רבי מנחם מ. מנדלזון שליט"א

רבה של קוממיות

המחבר בשו"ע אומר, מצוה גדולה להספיד על המת כראוי, ובהמשך אומר המחבר, ולהזכיר שבחו ומוסיפין בהם קצת ובלבד שלא יפליג וחכם וחסיד מזכירין לו חכמתו וחסידותו. הענין של להזכיר שבחו, מביא הגר"א מקורות מהש"ס. לשונות שהזכירו דברי שבח בהספדים. ומהן בגמ' דסנהדרין שאמרו על הלל, האי חסיד האי עניו תלמידו של עזרא. מכח הלכה זו אפשר להגיד שבחים על המנוח הגאון ר' גדלי' זצ"ל. אולם גדולי הדורות עמדו על כך איך אפשר לקיים את המצוה הזו, מצד א' להגיד שבחו וחסידותו ומאידך שלא להפליג יותר מדאי, ונאמר על זה דברים נמרצים.

כשהסתלק החזו"א מהעוה"ז, והיו צריכים להמשיך בדרך שקבע החזו"א אבל צריך תמיד לעמוד על המשמר בדברים המתחדשים, וזה תלוי בהבנת המציאות, ובידיעה בעומק ההלכה, ותלוי באמונה בדברי רבו, וידענו וידעו כולם, שחוג של תלמידי החזו"א הם הכתובת להמשיך ולברר את ההלכות והוא הי' הכתובת לדברים הללו והוא נכנס בעמקו של השאלה והי' קרוב לנפש השואל, הוא הבין אותם ואהב אותם, וכידוע בין הפוסקים. שיש זכות השואל וזכות הנשאל וכך יוצא הלכה ברורה לאמיתה של תורה.

כי החזו"א אמר את היסודות, והיו פרטים שהתפתחו אח"כ והי' צריך להכריע בדבר, ואחר השמיטה של שנת תשל"ג, שאבא ז"ל הפיץ את השמיטה בכל א"י, היתה המהפכה הגדולה, שיצאה מרה"י לרה"י. אבל זה הי' מכח של בירורי הלכה, שידענו את הדרך איך אפשר לשמור שמיטה.

ואביא בזה כמה עובדות, הי' יהודי ירא שמים שזרע תפוחי אדמה בערב שמיטה על הבסיס של תחילת גידולו בשישית. לפי פסק החזו"א שאין בזה דין ספיחין ורק ק"ש. והי' ספק אם תחילת גידולו הי' לפני ר"ה, והיתה בה השקעה עצומה, ואז נסע ר' גדלי' להשדה ועבר מחלקה לחלקה והוציא זרעים ושתילים ובחן ובדק, וזה הי' ב"צום גדלי" והחוס הי' גדול, וראינו אז את המס"נ שלו כדי להכריע בדבר.

והזכיר משהו שבשנת תשי"ב יצא החזו"א בזקנותו לשדה והוציא גרעינים ופסק לפי שיקול דעתו או כמו שכותב ספריו לפי רוח קדשו. על כל קטע אם זה תחילת גידולו או לא. ראינו בזה המשך לפעלו של רבו. ויש עוד ענין, הוא קבע לנו פשט בדרך החזו"א, שהצילה את השמיטה ברחבי א"י, ועוד פרטים ועוד פרטים.

ברור שגדלותו בתורה התמדה ועמקות, יבואו מי שראוי לזה. אבל מה שאנו ראינו, שהוא המשיך את דרך רבו, והוא הי' הכתבת לדברים הקשורים עם השינויים במציאות, ודברים שלא היו קשורים דוקא לשמיטה. היתה שאלה של "הרכבה" ישבנו בביתו וטעם בפירות מתוך ידיעה במציאות ומתוך עומק ההלכה הוא קבע דברים בהרכבת אילן, דבר שלציבור לא מעניין ענין זה, זה לא מפריע לאף א' לאכול פירות, למרות שאלו שנטעו עברו על איסור דאורייתא. למי זה מפריע, לאיזה מערכת כשרות זה נוגע (המשך בעמוד ח)

לפני שנאמר מה שצריך לומר נקדים מה שהגמ' אומרת שרב אמר לרב שמואל בר שילת אחים בהספדאי דהתם קאימנא שיתחממו השומעים, פירש"י אני אהי' שם ואשמע איך שתחמם. משמע מזה שהנשמה נמצאת במקום ההספד, ולכן מי שהי' במחיצתו של המנוח זצ"ל מה שייך להגיד דברי שבח, הרי ברח מזה והתחמק מזה, הי' פחד להגיד בסביבתו דברים מיותרים, ולכן זה עבודה קשה שבמקדש, ובפרט לגברא דמיסתפינא מיני. להגיד דברים שהוא לא רצה שיגידו עליו.

אנו מוצאים בהספדים של גדולי הדורות שפירשו את הענין של המתעצל בהספדו של חכם, לפי כשמספידים חכם זה כבוד התורה, וכבוד התורה כולם חייבים וגם המנוח, ואם מתעצלים זה ההיפך, זה בזיון התורה, כך כתוב ב"יערות דבש". ולכן כשבאים להספיד את ר' גדלי' זצ"ל זה כבוד התורה וכבוד רבו וכבוד א"י וכבודם של שומרי מצות התלויות בארץ, את המילים האלה באנו לומר, תושבי קוממיות הם מקושרים לציבור שומרי משמרת הקדש של מצות התלויות בארץ. פשוט באו להכיר טובה לר' גדלי'. הגמ' אומרת על הלל תלמידו של עזרא, מה הפירוש וכי הי' תלמידו, אומר המהרש"א מה שאירע לעזרא אירע גם לו, עזרא בא מבבל לא"י ותלמודו בידו וגם הלל כן. מי שהולך בדרכים שסלל הרב וממשיך וחי בדרכים האלה נקרא תלמידו, אצל ר' גדלי' ראינו את זה.

הרי ידוע כשהחזו"א הגיע לארץ וזה גם שמעתי מהאבא ע"ה שהגיע גם באותה תקופה, היתה א"י חרבה ושוממה, הישוב החדש הי' מרוקן כמעט לגמרי וניסו לבנות את היהדות לקראת שמיטה של שנת תרצ"ח החזו"א הכין וחתר להחיות את המצוה שהיתה רפויה ושכוחה כבר כמה שמיטות, ידע שהוא הולך בודד, והעיקר להקים ולקיים את המצוה הזאת והתעמק בהמציאות של כל פרט ונחית לעומקא דדינא כדי שאפשר יהי' לקיים את השמיטה ומהשמים שלחו אותו להקים את המצוה הזאת, כי לא

דברי הספר מהגאון רבי דוד מיכאל שמידל שליט"א

עליו עבודת עד שיתפלל אדם על דברי תורה שיכנסו למעיו יתפלל על אכילה ושתייה יתרה שלא תכנס למעיו.

אספר סדר לימודו עם תלמיד, כפי הזכור לי מלפני כיובל שנים. תחילה למד בעיון את הגמ', הגמ' בלבד, כל הסוגיות שבענין, תחילה כל סוגיא בפ"ע, ליישב מיניי וביי, ואח"כ כל אותן סוגיות יחד, להקשות מזל"ז, לחפש, בדעת עצמו, כל דרכי התירוץ, ולחפש ולפרט את כל הנפק"מ לדינא העולים מבין הדרכים השונות, ולבחון את התירוצים שהועלו, מה מהם נראה מתקבל ומה נראה קשה ודחוי, ומה הן הקושיות המביאות לדחייתו. וכל זה בהתאמצות גדולה, ובחזרה על אותה הדברים פעמים רבות, ובימים הבאים שוב חזרות על זה. ואפילו דברים פשוטים בטא אותם בפה, כגון מהתירוץ הזה עולה להלכה כך וכו', וחזר על זה. ובלמדו הגמרא כך, הי' נראה כמי שלומד זאת לראשונה שאין לפניו אז אלא מה שהוא מוצא כעת בגמ', ואע"פ שמסתבר שכבר למד הדברים היטב בעבר.

ורק אח"כ התחיל בלימוד רש"י, בעיון ובדקדוק, ולבדוק עד כמה הוא מתאים למה שלמדנו. ואח"כ תוס' ושאר ראשונים, ולאור הלימוד הקודם, כשלמדנו הגמ' בלבד, נעשו דברי רבותינו ברורים, מה כוונתם בכל דבר, למה הוצרכו לו ומה באו ליישב ולהסביר.

ואם בכל זאת נמצא בראשונים דבר שלא תאם את דרכו כשלמד הגמרא טרח ליישב להבין ולהכריח למה לא נראה להם את אשר לנו היה נראה דבר ישר, וכן אם הם נקטו באחת מהדרכים אשר בלמדו הגמ' בפ"ע הועלו ונדחו, וזאת קרה לא אחת, טרח ליישב למה לא חששו הם לאותה דחיה, ומה העולה לדינא מתוך ישוב זה.

ומשם לגדולי מפרשי הש"ס מהרש"א ומהר"ם ומהר"ם שיף. לא ויתר על דבר מדבריהם. ומשם לפוסקים עד השו"ע ונו"כ. כשהגיע ללימוד הפוסקים היו כבר כל צדי הענין ברורים וערוכים לימוד הפוסקים הי' מהיר. חיפש בדבריהם רק את הדברים החדשים וכמעט הכל לא הי' חדש רק כלול במו"מ הקודם, וכך עד כל הנו"כ הנדפסים בשולי השו"ע הגדול.

הלימוד אז היה בפרק אלו טרפות, ובדאי כך למד בכל מקום. כמה ברורים היו הדברים כשלמדו כך. וכמדומה שזו הדרך בה הדרך מרן החזו"א זללה"ה, (עי' קובא"ג ח"א איגרת ב', יעו"ש). שמא תאמרו שסדר לימודו כזה הוא ממושך מאד, ומספיקים בו מעט, לא כך היה. לימודו היה בהתאמצות גדולה, קבועה תמידית, וכך הספיק הרבה.

הגר"ג זצ"ל שלל את דרכם של אותם צעירים המרחיבים לימודם ומספיקים ב"זמן" רק מספר דפים. פעם סיפר לפניו משהו שבמשך כל זמן החורף הספיק ללמוד עניני בישול שבשבת וביו"ד וזה לקח לו כל זמן החורף. (כמדומה שבנוהג הנפוץ כיום אין זה נחשב כל כך מופלג) והגר"ג נזף בו.

ושלל את השטחיות, אפילו שטחיות ארעית לרגע. משהו סיפר לפניו שבגשתו לסוגיא חדשה, דרכו לקרוא תחילה הכל ברפרוף, שידע מיהא במה מדובר ומבלי להבין אז היטב, ואח"כ הוא חזר ללמוד להבין, ולא הסכים הגר"ג לדרך כזו. מיד צריך להתאמץ להבין.

וזו היתה דרכו בכל ענין, בכל חכמה, בהלכה ובאגדה,

עברו שלשים יום. ההתעוררות שבזעזוע הראשון פוחתת קמעא קמעא ופגה. כך טבעו של עולם. התעוררות אינה מתקיימת ומחזיקה מאליה אם לא עמלים לשימה על לב, מאידך עבר חודש שבו מזדמן לכל אחד מאתנו להרגיש שוב ושוב בגודל האבדה, נתחדשו שאלות ובעיות, נתקלו בענינים הטעונים הסבר, הכרעה, יעוץ, ואין שולחני לרצות.

דבר פלא מסופר במס' סנהדרין לו. הנהו בריוני דהוו בשבבותי דר' זירא כו'. בשכנותו של ר"ז היו ובכל זאת נשאר בריונים. כשנסתלק רבי זירא עשו חשבון בעצמם שעד עתה הגן עליהם ר' זירא, אבל מעתה מה יהי עליהם, וחזרו בתשובה. אף שהיו בריונים ידעו להבין שזכותו של רבי זירא היא שמגינה עליהם, וכשניטל מהם נודעו וחזרו בתשובה. עד כאן אפשר להבין. אבל מסתימת הגמ' משמע שזהו סופו של המעשה, כך זה נשאר. הם נשאר ועמדו בתשובתם, והדבר מפליא.

הרי זמן עבר, הזעזוע הראשון שבהסתלקותו של רבי זירא חלף, וטבעו של אדם הוא ששום התפעלות אינה נשארת בעינה מאליה. אמנם ברגע הראשון נבהלו, רבי זירא איננו, אבל אחר כך זה עובר, ורואים עולם כמנהגו, וההרגלים של שנות בריונותם בודאי חוזרים וצומחים ותובעים את שלהם, לא יתכן אחרת, ומאוד יפלא איך נשאר אותם בריונים קיימים בתשובתם. גם עם הנסיונות של אחר זמן נותרה ההתעוררות של שעה ראשונה. למדנו שזהו הכח של "והשבבות אל לבבך" בהכרה ובעמל ניתן לשמור את כחה של ההתעוררות. וזהו מה שעלינו להשתדל לעשותו.

כל מי שבא להספיד את הגר"ג זצ"ל, ולדבר אודותיו, הן ברבים והן בפרטיות, פתח דבריו במידת האמת שראינו בו. זה הי' הבולט שבאישיותו, זה הי' מה שכולם ראו. אבל הבה ונדע מה הוא איש אמת. האם שמתנהג במעשיו כראוי באמת? האם שאינו מרמה את הזולת? אמנם גם אלה כלולים במידת האמת, ואולי אינם אלא תוצאה מההחזקה באמת. עצם מידת האמת בכל דבר היא שלמות ההכרה. הגר"ג זצ"ל הי' איש אמת בתורתו, כל דבר אשר למד בירר אותו עד שיתאמת בלב. לא הרפה עד שהגיע לזה "יתאמת בלב" היינו שמרגישים זאת, עד כדי שממששים את הדבר, רואים את הדבר.

ומתוך כך דרכו המיוחדת שגם בהסבריו בדברי אגדה ראה והקפיד תמיד שיהיו אמיתיים ובדוקים מכל צד, ומתאימים להלכה, ללא שום סתירה. הכרה אמיתית היא כשהדבר מצוייר בחוש, וכמו שאמר הרמב"ם (מורי"ע ח"א פ"ג) שאמונה אינה לומר בפה [שמאמין הוא] אלא הענין המצוייר בנפש כשיאמינו בו שהוא כן כמו שיצוייר, (עכ"ד). והכרה אמיתית כזו היא המביאה שגם ההנהגות תהיינה רק על פי האמת בשלמות. מבטויי לשונותיו ניתן היה ללמוד הרבה לדוגמא: כששוחח אודות הכובש יצרו היה מכנה זאת - מוותר. כמה לקח והדרכה יש בכך. לא ראה בכך מעשה של מאבק, מלחמה, כיבוש, דברים המרתיעים את מי שחלש, אלא רק מחדל של ויתור. אז מה בכך שאתה רוצה, האם משום כך צריך אתה לקבל או לשאוף לזה? תוותר!

וכבר על תחילת שנותיו של הגר"ג זצ"ל בבואו לישיבה אמר מי שהכירו אז, יבלח"ט ראש ישיבת באר יעקב שליט"א, כי ראו

גדולים מדורות קודמים כבר דברו בהם, כשהוא ראה בדברים מה שראה, ועם זה קיבל בכבוד ראש את מנהגי ישראל המקובלים, וגם כשלא נודע מקורם, וטרח להסבירם.

יגע הרבה. ובשנים האחרונות גם הרבה לדבר, בהכרת הבורא ית', וגם עבד ללמוד את עצמו ואת תכונות האדם, דבר הנצרך לעבודת ד'. וז"ל רבינו יונה בוידיזיו של בעל תשובה. (שע"ת שער ראשון אות י') והנה הבורא נפח באפי נשמת חיים חכמת לב וטובת שכל להכירו, וליראה מלפניו ולמשול בגוף וכל תולדותיו. ע"כ. שלשה אלה הם אשר ראינו בעבודתו של הגר"ג זצ"ל תמיד. להכירו, ידיעת הבורא הוא השורש לכולם, וכשה מצטייר בחוש זה בודאי מביא ליראה מלפניו, ומי שהגיע להכרה כזו, הרי זה ממשיכו בגוף ובכל תולדותיו, תולדות הגופניות.

ואת זה יכול כל אחד. הרי רבינו יונה לא אמר זאת רק לגדולים. הוא קבע זאת בוידיזיו המיועד לכל חוטא. לכל אחד יש הכחות האלה בדרגה שהוא צריך לה. נשמתו של כל אחד היא חכמת לב וטובת שכל דיו שיוכל בה להכיר בוראו וליראה מלפניו ולמשול בגוף וכל תולדותיו.

היראה היא תוצאת האמונה, ויש גם מדרגה הגבוהה ממנה. ביראה אדם יכול לדמות בעצמו שהוא ירא, שיש בו יראת העונש, ואולי אינו אלא משלה עצמו שזה פחד מהשי"ת כאשר באמת אין בו אלא פחד טבעי ממקרי העולם שאינו רוצה שיגיעוהו. למעלה מזה היא מדרגת הבושה. להרגיש בושה מהבוש"ש. מי שמרגיש בושה מלפניו אות הוא על אמתות אמונתו.

ונקודה נוספת. כמדומה שאף פעם, בכל השנים הרבות, לא שמעתי מהגר"ג זצ"ל דבר של ליצנות, של זלזול שטחי במישוהו. דיבר דברי בקורת, השמיע טענותיו, אבל הכל היה לימודים, בכל כח השכל, לא דרך ליצנות. ליצנות מדברת אל השכבות הרדודות, השטחיות שבאישיותו של השומע. בכח ההסבר הנפלא שהיה לו, להסביר כל דבר עד שיוחש בחוש, כלול היה גם הכושר להרצות דבר דרך גלגול קל, אבל זה הפך מכובד הראש שמחוייבים בו תמיד. (והתועלת שבדברי ביקורת הנשמעים מפיו של חכם וגדול, וההתר לכך, מבוארים באגרתו של החזו"א בקובץ אגרות ב' סי' קל"ג, ובקו"נ שיעורי ר' גדליה הנדפס בתשס"ג עמ' ע"ז, יעו"ש).

ונהג בכבוד אפילו כלפי קטנים. כאשר בא שואל ומתווכח ואינו מבין מה שמשיבים לו קשה הדבר ומכביד להתעסק עמו ולנסות להסבירו, והרי כלפיו כולנו היינו כך ובאיזה סבלנות, באיזה הבנה והתחשבות בחולשותיו של הלה, טרח להשיבו ולהסביר לנו, וכאשר בא שואל פשוט ושאל בערליכקייט נשא כלפיו חיבה מיוחדת. מאוד אהב יהודים תמימים אנשי אמת.

זכה הגר"ג, ששמעתיה, יסודות שחידש, מברך בעלמא, ונושאים ונותנים בדבריו בבתי מדרשות, אבל אלה אינן אלא מקצת מן הקצת, וראוי לכל אחד מיודעי תורתו לשמור ולמסור את אשר בידו. עלינו לזכור ולשמור את מה שלמדנו מהגר"ג זצ"ל, שישאר שלא ישכח, כל ימי שום דבר בעינינו פעוט ערך. בכל מילה יש לימוד והמתאמץ לשמור ולקיים מה שלמד יזכה לס"ד בזה, אפשר לעמוד בזה, הרי גם אותם בריונים שהיו בשכנותו של ר' זירא עמדו בתשובתם, אבל זה מצריך עמל. אין זה נעשה מאליו. הבה נתאמץ והשי"ת יחי' בעזרנו.

(מתוך הספדים, בתום השלושים ולפני כן)

במקרא, במוסר, בהשקפה ובארחות חיים. במלוא המאמץ, במלוא יגיעת המוח.

וכשפגע בלימודו בענין מוקשה לא ויתר. התיגע עד שמצא ישוב, פתרון המתיישב על הלב. אין הכוונה בזה לומר שאילו הגיע בעיונו למבוי סתום היה נשאר לעמוד בו. כאמור הוא זצ"ל מחה במתעכבים בלימודם, אלא שכחו היה לעמוד ולחרוש בנושא עד שתתגלה האמת מניחת הדעת ומשמחת הלב.

ומה צריכים שכמותנו לעשות במצב כזה, כאשר הענין עדיין אינו ברור ומיושב אבל כבר לא רואים מוצא ודרך איך להמשיך בו כעת? מהגר"ג זצ"ל לא שמעתי בזה אבל ממרן החזו"א שמעתי, הציעו לפניו ישוב לשיטה אחת שבקצת מהאחרונים ושאלוהו אם נכון ההסבר, וענה מרן "איני יודע". כשראה שהשואל מאוכזב מתשובה זו אמר לו מרן בזה"ל: "צו וויסען אז די זאך ווייס איך ניט אזי אויך א חלק אין ידיעת התורה" (לדעת כי דבר זה אינני יודע אף זה חלק בידיעת התורה). למדנו דבר גדול בסדר הלימוד. כל זמן שיש מה לעבוד, כל זמן שרואים שמתקדמים בזה מחוייבים להתאמץ בכל כחות השכל, אבל כשכבר המבוי סתום אז יש לסכם ולהבהיר ולשנן לעצמי את מה שהושג, את הידוע בסוגיא, ואת מה שאינו ידוע ולמה אינו ידוע, וללכת הלאה, להמשיך בלימוד.

מהירות לימודו של הגר"ג אז, כבר לפני יובל, היתה להפליא. ראינו פעם שבמשך שעות, אולי יומיים ואולי פחות, חזר על כל פירוש הר"ש למס' תרומות, ובודאי לא היה זה לימוד שטחי, דבר שהי' בעיניו פסול מכל, ודאי חזר בדעתו על כל מה שהתבונן בו בשעה שלמד המסכת בעיון.

כבר אז אמרו עליו שכחו הגדול הוא בכך שהוא מרבה בחזרה על לימודו. ומכח הברירות והבהירות שבלמודו, עם החזרה המרובה, נשארו הדברים בזכרונו, לקיים ושננתם שיהיו ד"ת משוננים בפיך. כאמור, לא הרפה מדבר בלימודו עד שנתיישב על דעתו, עד שהרגיש שזה נכון, שזו האמת. דברי תירוצ' והסבר שאין לבו של אומרים שלם בהם, רק חושב שכך ובסגנון זה נהוג לומר בדבר זה, לא היו לרוחו, וגם מתלמידיו תבע זאת.

ומתוך כך היתה הנהגתו שלא לכפות דבריו על התלמידים. כשבשיעוריו הציע דבר חידוש שאל האם אתם "מרגישים" את זה? מרגישים שזה כך? לא הסכים שיקבלו דבריו כמצווים להאמין בהם. ואם אמרו התלמידים שאינם מרגישים, ניסה לעבוד להסבירם כדי שירגישו, וגם לשמוע מפייהם מה מרגישים הם בענין.

והבנת הענין עד כדי הרגשת אמתותו הוא שהביא לתקיפות הדעת והחליטות ההכרעות שראינו לפעמים. פסולה היא תקיפות הדעת כשהיא באה מתוך קלות או מזלזול בצד הנגדי, אבל מי שהגיע לראיית אמתות הדבר בבהירות, גם אחרי שבחן וניסה להבין צדדי ההיפך, והוא בדרגת הגיע להוראה, הוא מצווה לעמוד על דעתו ולהורות לפי מה שענינו רואות.

אמר לי הגר"ג זצ"ל פעם, כי ראה על מרן החזו"א, בשעה שהחזו"א השיג בתוקף על מחברים גדולים, כי ברור היה להחזו"א שאותו גדול היתה תשובתו עמו לקושיות, ומ"מ לא נמנע החזו"א מלכתוב כך את מה שהוא רואה בזה. זהו חלקו בתורה.

הגר"ג זצ"ל לא נרתע מלומר הכרעתו. גם בדברים אשר

דברי הספר מהגאון רבי שמואל נרדל שליט"א

עם מכתב מהרבי שלו אל ר' איסר זלמן ז"ל, הוא כותב: שהוא ילד מופלא ועולה על כל בני גילו.

בשנים הראשונות שלו, שהי' בן שש עשרה, לא התייחס לענייני העוה"ז ואם לא היו מזכירים לו לאכל הי' שוכח לאכל.

ובעיקר הי' לו שעבוד מוחלט לדברים שהאמין בהם, בלי שום פשרות ובלא הערמות. ברור שעם צירוף של תכונות כאלו ועם עקשנות כזאת הגיע רחוק לדרגות שלא מוכרות בדורנו. הוא בעצמו סיפר לי שהי' לו סדר של 14 שעות ביום שבעה ימים בשבוע. עוד לפני התקופה של ישיבה גדולה, ואח"כ אחרי התנונה שלו, הי' עוזב את הבית לשבועות ולחדשים, הי' לומד תורה מתוך הדחק, הי' יכול להזכיר את הלל הזקן את ר"א בן הורקנוס ור"ע, ממש כך, אני לא הולך להשוות, אבל לפי המושגים שלנו, זה הרמה שלו, שהי' מסור לגמרי לעסק התורה. העמל שלו בתורה הי' מתעמל ויגע וחוזר על הדברים עוד פעם ועוד פעם, ואם לא הי' ברור לו שהגיע להבנה אמיתית של הדברים לא הי' מתעייף ועוד ועוד וגם אח"כ שהי' מתברר לו שאולי היא טעה, הי' מתחיל עוד פעם מהתחלה הכל עשה בעקשנות ובנחישות לא מצויה.

הי' לו התבטלות מוחלטת לרבו הגדול לכל אורך הדרך, ראיתי בא' המכתבים שלו שהי' מציק לו שהוא שונה מכל הסביבה, שונה מכולם, אולי הוא טועה בהנהגה שלו ולא נחה דעתו עד שבא לרבו הגדול וסח בפניו את המחשבות שלו, ענה לו זו הדרך וכך צריך ללכת. באותם הימים הוא התקרב להרב מבריסק, הי' מוקסם מהאשיות שלו מהיראת שמים שהי' חופף עליו. עד כמה שידוע לי הרבה לא דברו ביניהם, וכשם שהוא העריך את הרב מבריסק הרב העריך אותו, אני עוד זוכר שהי' בא ומסתכל על היר"ש שהיה חופף עליו וכמעט לא הי' מחליף אתו מלה. בכל אופן שתי רבותיו הגדולים אמרו שיש לסמוך על ההוראות שלו, על השיקול דעת שלו. בשם החזו"א אומרים שאמר לו, שגם אם יוצא לו הכרעות שונות יש לסמוך על שיקול דעתו. א' מהדברים בדרך הלימוד, שלא הי' מסוגל לשמוע שאומרים דברים לא מובנים שלא משכנעים ולא מאמינים בהם, הי' בוחן את הדברים והי' מנסה להבין את הדברים וכשהגיע למסקנה שהוא לא מבין, יותר טוב לומר שלא מבינים מאשר להגיד בלי לדעת בכלל. השליטה שלו בכל חלקי התורה היתה מדהימה בכל מקום שהיו שואלים אותו היה עונה כמעט במקום בצורה בחירה וברורה, התפיסה שלו היתה חדא, ומיד הי' תופס את הבעיא.

בהנהגה שלו העלה את ההנהגה של האמת, ההנהגה האישית שלו הנהגה הלא מקובלת באותה תקופה. את מה ששמעתי ממנו, מאד סלד מה שאנשים אומרים ישר כח. תודה סליחה. בלי לחשוב בלי להתייחס כשאתה אומר תחשוב קודם אם זה אתה מכוון. את זה הוא ראה אצל הרב מבריסק.

היה בתוכנו במשך עשרות שנים אדם גדול מאד שבקושי זכינו להכיר אותו, אפילו אנחנו, הבנים, שהי' לנו מורה ומקריין, מורה דרך, אבל בכל זאת מעולם לא עמדנו בדיוק על דעתו, הי' לנו דמות. שהלכנו לאורה בלי לחשוב איך ומדוע. אני יודע שאמרו בשמו דברים שאין להם שחר ולא עלו על דעתו. לא אביא דוגמאות אבל דברים ידועים, מעט מאד הכירו אותו ועמדו על דעתו, וכאלה שיכלו להעביר הלאה היו בודדים ממש. ועם כל זה ברור שהשפעה שלו היתה רחבה ועמוקה. חושבני שהי' לו חלק עקרי ורחב בהעברת זמורשת של רבנו הגדול החזו"א שהי' מורו הגדול.

כשהחזו"א הסתלק לב"ע נשארו אחריו קומץ קטן של תלמידים והלכו אחריו, כולם היו בחורים ואברכים צעירים למטה מגיל ולושים, באופן טבעי היו מתפזרים וכל אחד הי' הולך לדרכו, וספק אם הי' המשך לדרך הזו, האבא הגדול שלנו הי' מהיחידים באותו קבוצה שהי' בעל שיעור קומה עם בטחון מוחלט, ולא היו לו פיקות שזו הדרך. ידוע לכולם שהחזו"א בשעתו הי' דמות שונה: מרי מכל הסביבה ומכל מה שהי' ידוע אז בכל אותה התקופה א"י. גם בדרך הלימוד שלו וגם בהנהגה הציבורית והפרטית, ורק חישות שלו הי' מהיחידים שגיבשו את הקבוצה הזו בדרך שלמדו כל רבם הגדול והמשיכו באותה הדרך.

בצורה זו שמרו על הגחלת עד שהתלבתה והאירה לכל העולם הודי, היום אין מקום בעולם שלא מכירים משנתו ודרך הלימוד לו, וחלק גדול ממנה, אין ספק שזה בזכותו של אבינו הגדול.

לאחר הסתלקותו של החזו"א למד ולימד, וסלל דפוסי מחשבה כי ניתוח. גם בהנהגה הציבורית והאישית העלה את זה לרמה אמת ושל יושר, נחישות ושעבוד מוחלט לדברים בלי פשרות, צפיע על כל הסביבה. עד שגם לאנשים שלא הסכימו לדעתו ולא בו בדרכו היו תמיד חייבים לחשוב מה הוא אומר ומה הוא אוב על פעולה כזאת. כולם יודעים שדרך הלימוד בכל מיני זות והגדרות שלפני שנים היו מחודשים והיום כבר כל למדן חיל יודע את זה, והדברים ידועים, אז מה אנחנו יותר חכמים יר מוכשרים משהיו פעם, מה שידוע שבמשך הדורות היו אנשים וים אנשים גדולים שעמלו ולמדו וחקרו ולימדו דרכי מחשבה ון, עד שכבר אנשים פשוטים מסוגלים לחשוב ברמה יותר זה, נקח בדורות האחרונים, היה לנו הגרע"א הקצות ר' חיים יא, שכל אחד מהם בשעתו למד ולימד בעולם לחשוב בצורה ז. אפשר לומר שכל אחד התחיל במקום שקודמו גמר, לא שכל הי' יותר גדול מהשני, אלא שהוא המשיך ללמד אחר שהשיג פניו. לפי התרשמות שלי, אבינו הגדול הכ"מ הוא אחד מאלו ד ולימדו לחשוב ולהבין באופן שצריך, עד שהיום חלקים מ' ממשנתו נמצאים כמעט בכל מקום שלומדים.

די שנוכל קצת ללמוד ממנו אנסה להעלות כמה פרטים דות חייו ומעלותיו המיוחדות. כשהגיע לארץ מליטא בגיל 12

אוצר החכמה

הוא סלד מכל הצורה שאנשים מדברים ב"הספדים" שאומרים

דברים שבעצמם אינם מאמינים בהם.

1234567

בדרך כלל, כשהוא קלט שאנשים שבאים אליו, חלקם לפחות לא מתכוונים לשאול אלא באים כמו שמסתובבים אצל כל אנשים הגדולים, אז הוא הסתגר, לא היי מוכן לקבל אף אחד. רק אנשים שהיי משוכנע בהם מתכוונים ברצינות לשאול ולהתייעץ, אותם היי מוכן לקבל.

היושר וההגינות היו מהמפורסמות, מעולם לא רצה להתפרנס מהציבור, מה שאני זוכר שהלך להיות למלמד דרדקי כדי שלא להתפרנס מהציבור. וכל תפקיד ציבורי, ברגע שהגיע למסקנה שהוא לא מביא את התועלת, מיד הוא עזב לאחרים, מעולם הוא לא דאג לעצמו ולבאים אחריו. גם בדרך הלימוד שלו וגם בהנהגה הציבורית והפרטית שלו, הוא עלה לדרגות לא מוכרות, במדה זו השפיעה על הסביבה למרות שלא היו מכירים אותו מקרוב.

כשישבנו "שבעה" הקריא א' מהגמ' דסנהדרין סח. שהרשימה אותי ושמבטא מה שאני מרגיש וכל הדור יכול להרגיש, כשחלה ר' אליעזר נכנסו ר' עקיבא וחבריו לבקרו הוא יושב בקתון שלו והן יושבין בטרקלין שלו ואותו היום עייש היה נכנסו וישבו לפניו מרחוק ד' אמות, א"ל למה באתם א"ל ללמוד תורה באנו א"ל ועד עכשיו למה לא באתם א"ל לא היה לנו פנאי א"ל תמוה אני אם ימותו מיתת עצמן אמר לו ר' עקיבא שלי מהו א"ל שלך קשה משלתן וברש"י, מפני שלבך פתוח כאולם ואילו שמשתי היית לומד תורה הרבה. נטל שתי זרועותיו והניחן על לבו אמר אוי לכם שתי זרועותי שהן כשתי ספרי תורה שנגללין, וברש"י, כשגוללין ספר תורה והכתב מכוסה כך תתעלם ותתכסה תורה שבלבי כשאמות לפי שלא שמשוני ולמדו ממנו, הרבה תורה למדתי והרבה תורה לימדתי... מנעל שעל גבו האמים מהו אמר להן הוא טהור ויצאה נשמתו בטהרה עמד רבי יהושע על רגליו ואמר הותר הנדר הותר הנדר. ומוצאי שבת פגע בו ר' עקיבא מן קסרי ללוד היה מכה בברשו עד שדמו שותת לארץ. פתח עליו בשורה ואמר אבי אבי רכב ישראל ופרשיו הרבה מעות יש לי ואין לי שולחני להרצותן.

הגמ' הזאת מבטאת בשבילי מה שאני מרגיש כלפי האבא הגדול הכ"מ, בחייו לא זכינו ללמוד ממנו ועכשיו אין ממי לשאול, מה בכל זאת אנו צריכים לקחת אל לבנו, לנסות ללמוד משהו. לנסות ללמוד מדרכיו כבר אמרנו שזה גדול עלינו, לא שייך לעמוד על התכונות וגם על ההנהגה שלו, כי עצמת ממנו מאד, אבל בכל זאת משהו מהדברים שנוכל לאמץ. דבר ראשון שהייתי רוצה - מצפה, את העקשנות, את הדבקות במטרה, במילים שלנו, התמדה עמל בתורה, לא בדרגה שלו אבל לפחות בדרגות שלנו. ובזהירות, דבר שני שאני רוצה ללמוד ממנו את הבקרת הזאת לא לרמות את אחרים ולא את עצמו, שהאדם ידע מה הוא כן יודע ומה הוא לא יודע, איפה הוא אוחז. אם ידע זאת יש סיכוי להתקדם יותר, זה אחד מהדברים שהנחיל לנו.

[הדברים נאמרו בכלות ה"שבעה" בכולל "חזון איש"]

(המשך מעמוד ד')

בעת שכל השוק מלא מזה, אבל לו לרי גדלי זה כאב, הוא הבין שחקלאי עומד וצריך לנטוע אלף דונם או מאתים דונם פרי וצריכים לקבוע מה הוא הרכבה ומה לא הרכבה, ישבנו אותו בענין ערלה, צריכים לדעת מתי זה החנטה וצריך לקבוע מתי זה שליש גידולו, הוא ישב וחתך גרעין לבדוק אם זה כבר יכול להצמיח, וירד לעומק הדברים.

ישבנו פעם יחד בענין משפחה ב"ב והוא ישב עם עוד שנים גדולים בתורה, ודנו, באמצע הוא דיבר דבר שלא היי נוגע בכלל לענין, וכשבא הביתה שאלתי אותו מה היי הקשר לדברים, אמר לי דע לך, שם ישב א' שהוא נכנס להנהגה של היהדות החרדית, אז רציתי שהוא ישמע את הדברים האלו, הוא הרגיש חובה שהוא צריך לומר את זה.

על זה אפשר לומר בדברי ההספד שני הממרות שנאמרו בגמ' האי חסיד האי עניו מתלמידיו של עזרא. והגמ' בסוף מגילה שרי"ל אמר הספד ווי דחסרא גברא רבה בארעה דישראל. זו הנקודה שאנחנו מרגישים, א"י והמצות התלויות בארץ, חסרה גברא רבה.

בדברי ההספד של הגדולים כמו הח"ס וכדו' מצינו שהזכירו בתוך דברי הספד גם שאר הגדולים שנפטרו באותו זמן, כלל ישראל ליוה השבוע ד' גדולים. בירושלים הלך לעולמו ס"ת מהלך, גאון מנעוריו ומילדותו ר' סנדר פריינד זצ"ל. מגדולי גידולי ירושלים. היי תמיד אפוף בתורה לא היי מהרש"א בש"ס שלא זכר, והיי אומר בע"פ בלשוננו.

כן נפטר בירושלים הרבי מרחמסטיבקה זצ"ל שעליו נאמר מה שכתב הרמב"ם על הרוצה לזכות בכתר התורה יזהר בכל לילותיו. כל היום למד בכוללים, ובלילות היי לומד בבתי מדרשות, והיי משנה את מקומו, חלק הלילה בבית מדרש זה, וחלק באחר, כדי שלא ירגישו בו.

ופה בבני ברק אבדנו את הרב אונגר זצ"ל שהיה מלא וגדוש בתורתן של גדולי חכמי אונגריא, בצעירותו נבחן מגדולי אונגריא על כל הפרי מגדים, ולא נתן לו עדיין סמיכה מפני שפ"מ א' שכח על הלשון. עד שהשלים את זה.

ארבעה עמודי תורה נאבד לכלל ישראל. וצריכין להתעורר על זה, הקב"ה יעזור שיעוררו למעלה ויהיו למליצי יושר ויקרבו ביאת משיח צדקנו, אמן.

[נאמרו בכלות ה"שבעה" בביה"כ חזון איש לדרמן]